

ЩЕ РАЗ ПРО МАРМУРОВІ САРКОФАГИ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

Статтю присвячено новій інтерпретації фрагментів мармурових саркофагів перших століть н. е. з Херсонеса як місць поховання та надгробних пам'ятників. Запропоновано їх можливе розташування на приміській ділянці некрополя, зроблено висновок про нові тенденції у поховальній практиці херсонеситів у перші століття н. е.

Некрополь Херсонеса Таврійського перших століть н. е. вже неодноразово був предметом спеціальних досліджень (див.: Зубарь 1982). Проте нові підходи до, здавалося б, добре відомого матеріалу змушують знову й знову повертатися до проблем атрибуції його пам'яток, що дає змогу деталізувати вже відомі типи поховальних та надгробних споруд і реконструювати зовнішній вигляд міського некрополя перших століть н. е. в цілому. Це повною мірою стосується і мармурових саркофагів, одному з аспектів аналізу яких і присвячено статтю.

У 1935 р. під час розкопок ранньохристиянської базиліки під керівництвом Г.Д. Белова, розташованої у XIX кварталі на Північному березі Херсонеса (рис. 1), у південній частині підлоги центрального нефа, серед мармурових плит було виявлено фрагменти, виготовлені з проконеського мармуру характерного синьо-сірого кольору, з барельєфними зображеннями, які було покладено лицевою стороною донизу (Белов 1938, с. 38—66). У нартексі базиліки було зафіксовано фрагменти кришок мармурових саркофагів зі збитими акротеріями, що перекривали головні двері храму: зовнішню, що сполучала екзонартекс із нартексом, і внутрішню, яка вела з нартексу до центральної частини храму (Белов 1938, с. 71; 1940, с. 275, № 9—10; Седикова 2004, с. 63) (рис. 2). Пізніше, в процесі дослідження базиліки в 1950 р. С.Ф. Стржелецьким і подальших розкопок Г.Д. Белова на території житлових кварталів Північного берега, було знайдено нові мармурові фрагменти, які за матеріалом і стилістикою зображень належать до групи плит із рельєфами, виявлених раніше (Белов 1940, с. 287; 1966, с. 25—28; 1974, с. 87, рис. 6; Стржелецкий 1981, с. 138—141; АСХ, 1976, с. 138—157, № 430—500). Кілька фрагментів мармурових саркофагів походять із дореволюційних розкопок у Херсонесі (Іванова 1963, с. 20—21), причому один знайдено на території некрополя в обкладці дитячої могили (Іванова 1963, с. 20—24).

Г.Д. Белов, який присвятив низку спеціальних публікацій цим пам'ятникам, а слідом за ним і укладачі каталогу античної скульптури Херсонеса, абсолютно справедливо атрибутували їх як частини поздовжніх і поперечних стінок, а також кришок мармурових саркофагів і їх фрагментів. Виходячи з аналізу епітафій на двох поздовжніх стінках і характеру рельєфів, дослідники датували всю групу цих пам'ятників другою половиною II — початком III ст. н. е. (Белов 1966, с. 25; АСХ 1976, с. 149). Таке датування добре узгоджується з поширенням мармурових саркофагів, прикрашених гірляндами, на території провінцій Римської імперії у II—IV ст. н. е., за матеріалами яких їх і виділено в окремий тип (Machatschek 1967, S. 43; Michailov 1970, Tab. 109, 210, 211; Erdelyi 1974, old. 61—72; Koch, Sichtermann 1982, S. 61—275). Слід зазначити, що херсонеські саркофаги за технікою виконання і стилем зображень найбільш близькі до аналогічних пам'ятників, зафіксованих на території переважно римських провінцій, а не власне Італії (пор.: Koch, Sichtermann 1982, № 355—357, 366—372, 389—397, 400—401, 405). У самому Римі практика використання мармурових саркофагів, прикрашених гірляндами, швидше за все, запозичена зі східних провінцій імперії, набула особливої популярності у часи правління імператорів від Адріана (117—138) до Коммода (176—192) (Turçan 1958, р. 332, 335, 344).

Виявлені плити з рельєфами належали до приблизно 10 типів саркофагів, кожному з яких були властиві специфічні стилістичні риси (Белов 1966, с. 24). Серед фрагментів слід виділити поздовжні стінки саркофагів із епітафією Дельфа, сина Стратоніка, агоранома і першого архонта, розміщеною у рамці *tabula ansata*, та аналогічну частину саркофага, прикрашену фігурами чоловіка й жінки, що лежать, масками Медузи, кетягами винограду і зображеннями еротів, які підтримують гірлянди. Судячи з напису, у саркофазі були поховані Феміста, син Стратон, та його дружина Василіка, дочка Юліана (Шангин 1938, с. 80, № 10, 1, 2; Белов 1940, с. 269—270; АСХ 1976, с. 149, № 469)

Рис. 1. Базилика 1935 р. Сучасний стан. Вигляд з північного сходу

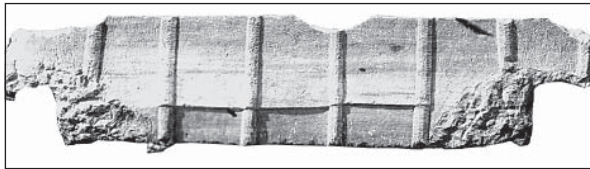

Рис. 2. Мармурова кришка саркофага. Фото з архіву НЗХТ

Рис. 3. Фрагмент саркофага з епітафією Дельфа, сина Стратона. Фото з архіву НЗХТ

Рис. 4. Стінка саркофага з епітафією Феміста, сина Стратона, і його дружини Василіки, дочки Юліана. Фото з архіву НЗХТ

(рис. 3, 4). На інших фрагментах збереглася права частина рамки *tabula ansata* з невиразними рештками епітафії (Шангин 1938, с. 81, № 10, 3), зображення подвійної сокири, фляги

Рис. 5. Фрагменти стінок саркофагів із зображенням еротів. Фото з архіву НЗХТ

(Шангин 1938, с. 81, № 10, 4), меча, батога, а також еротів із гірляндами (рис. 5), вінками, виноградом, масок Медузи і вакхічних масок (рис. 6).

На одному з рельєфів зображено Геракла і його атрибути, пов'язані з трьома подвигами цього героя (див.: Белов 1940, с. 269—281, 33, 1—16; АСХ 1976, с. 138—157, № 430—500) (рис. 7). Чотири пам'ятники представлено двома кришками саркофагів, виконаними у вигляді двопохилого черепичного даху (див. рис. 2), а два інші — наріжними антефіксами кришок саркофагів із зображенням Медузи і жіночої голови (АСХ 1976, с. 157, № 497—500). Значна частина знайдених у Херсонесі пам'ятників — відомі й популярні в Малій Азії численні варіанти одного з найпоширеніших типів саркофагів із гірляндами (Waelkens 1982, S. 7 ff.).

Семантика зображень на стінках саркофагів, які почали використовувати переважно для індивідуальних, рідше парних поховань у Східному Середземномор'ї з середини I тис. до н. е. (Сокольский 1969, с. 9), засвідчує, що вони були тісно пов'язані з ідеєю героїзації простих смертних, що набула значного поширення у населення античного світу в перші століття н. е. (див.: Зубарь 1990, с. 63—64), а сам саркофаг символізував героон або храм, де знайшов свій останній притулок померлий, який став для своїх родичів героєм (Гриневиц 1928, с. 171; Сокольский 1969, с. 12; Диатроптов 2001, с. 72). Інакше кажучи, дві фігури, що лежать, на стінці саркофага Феміста, сина Стратона, і його дружини Василіки, гірлянди, ероти, маски Медузи, кетяги винограду, діонісійські мотиви, зображення Геракла, безумовно, пов'язані з поховальним культом, а самі фрагменти мармуро-

вих саркофагів, виявлені в Херсонесі, є пам'ятками поховального мистецтва.

Нині можна стверджувати, що заготовки для них (так звані напівфабрикатні, або експортні, форми) було виготовлено в майстернях о-ва Проконнес у Мармуровому морі (Белов 1940, с. 268; Иванова 1963, с. 20; див.: Grala, Skoczylas 2002/2003, s. 313—328; Skoczylas 2004, s. 227—241, fot. 60), а потім, імовірно, в якійсь спеціалізованій художній майстерні на території, швидше за все, Малої Азії, прикрашено високохудожніми рельєфами, а в Херсонесі лише доопрацьовано з урахуванням вимог конкретного замовника (пор.: Белов 1940, с. 285—286; 1966, с. 24; Иванова 1963, с. 20). Крім того, в херсонеській колекції (АСХ 1976, с. 143—144, № 453—454) також відомі напівфабрикати саркофагів із гірляндами, які так і не було закінчено. Усі види продукції були звичайними для істотно поширеної практики торгівлі різноманітними готовими виробами і напівфабрикатами мармурових виробів в імператорський час (Ward-Perkins 1980, p. 23 ff.; Asgari 1988, p. 127 ff.; Fischer 1998). Висока техніка виконання рельєфів не дає змоги припускати, що їх виробництво із заготовок, привезених з о-ва Проконнес, цілком і повністю здійснювалося в Херсонесі (пор.: АСХ 1976, с. 138).

Г.Д. Белов вважав, що «... плити з барельєфами могли прикрашати собою фриз мавзолею. Плити ж з надгробними написами і зображеннями померлих з їх атрибутами могли бути поміщені не на фризі, а на стінах мавзолею, в середній або нижній частині, по одній на кожній з чотирьох стін» (Белов 1938, с. 66). Дослідник запропонував варіант реконструкції мавзолею, зазначивши, що той «... був споруджений на державний кошт на честь осіб, що займали відповідальні пости в місті і які мали великі заслуги перед державою» (Белов 1938, с. 71). На думку Г.Д. Белова, мавзолей, розташований на місці пізніших культових комплексів, за археологічним матеріалом слід датувати II—IV ст. н. е. Дослідник також вважав за можливе пов'язувати підлогу, вкриту цем'янкою, виявлену в процесі розкопок, саме з цією спорудою (Белов 1938, с. 38, 72; 1940, с. 268), хоча пізніше вже не залучав її так упевнено до комплексу знайдених будівельних решток (Белов 1966, с. 28). Висновок про те, що на місці комплексу базиліки 1935 р. був мавзолей, у якому стояли саркофаги з рельєфами, згодом розбиті й використані під час будівництва базиліки, без будь-яких заперечень прийняли автори каталогу античної скульптури Херсонеса (АСХ 1976, с. 127). А.Л. Якобсон, не згадуючи саркофаги, на підставі характеру фресок, виявлених під підлогою базиліки 1935 р., припускав, що біля

Рис. 6. Фрагменти стінок саркофагів із зображенням масок. Фото з архіву НЗХТ

Рис. 7. Фрагмент стінки саркофага із зображенням Геракла. Фото з архіву НЗХТ

цього храму був склеп або мавзолей IV — середини V ст. н. е. (Якобсон 1978, с. 103; пор.: Зубарь, Хворостяний 2000, с. 83—84).

Отже, в науковій літературі утвердилася думка про те, що на Північному березі Херсонеса до зведення культових споруд, які змінювали одна одну і які нині прийнято називати комплексом «Базиліка 1935 р.», функціонував мавзолей, де в межах житлової забудови протягом II—IV ст.

н. е. здійснювали поховання представників міської еліти, а пізніше було побудовано склеп або мавзолей, прикрашений фресками. Проте не всі дослідники поділяють цю думку, хоча протилежний погляд і не було як слід аргументовано (пор.: Зубарь 1982, с. 48—49), що дає змогу повернутися до цієї теми.

Аналіз стратиграфії комплексу «Базиліка 1935 р.» показав, що фундамент культової споруди, яка існувала до зведення наприкінці VI ст. християнської базиліки, було впущено в насип перших століть н. е., а фундамент базиліки 1935 р. був розташований на насипу того самого часу (Завадская 1996, с. 96, 99). Причому результати аналізу стратиграфії пам'ятки і наявних археологічних матеріалів засвідчують, що християнську базиліку 1935 р. було зведено на місці більш раннього, швидше за все, нехристиянського, комплексу (Завадская 1996, с. 104; Седикова 2004, с. 65; Сорочан 2005, с. 727—728), який останнім часом інтерпретують як іудейську синагогу (Завадская 1999, с. 58—59; Оверман, Макленнан, Золотарев 1997, с. 58—60; Зубарь, Хворостяний 2000, с. 84; Седикова 2004, с. 64—65). На це опосередковано вказують уламки штукатурки з написами на івриті, пов'язані з ранньою культовою спорудою (Оверман, Макленнан, Золотарев 1997, с. 58—59), і виявлена тут вапнякова плита із зображенням менори (Соломоник 1979, с. 122). Проте цей погляд приймають не всі дослідники, наводячи досить переконливі аргументи на користь висновку про християнський характер цієї пам'ятки (див.: Сорочан 2005, с. 1012, прим. 1247). Втім незалежно від атрибуції раннього храму на сьогодні очевидно, що висновок про наявність на місці базиліки 1935 р. мавзолею не підтверджується стратиграфією дослідженої ділянки і конкретним археологічним матеріалом, отриманим під час розкопок (рис. 8).

Разом з тим добре відомо, що поховання померлих у Херсонесі, як і в більшості античних центрів в античну епоху і раннє середньовіччя, здійснювали виключно в приміській зоні, за межами оборонних стін (Зубарь 1982, с. 8—9; Сорочан 2005, с. 1039—1054). Поховання класичного й елліністичного періодів, виявлені на Північному березі, біля Південно-східних воріт і в Західній частині городища (див.: Стоянов 2003, с. 165—186, рис. 1), належать до того часу, коли ці райони ще не входили до міської забудови. Про суворе дотримання заборони ховати померлих на території міста свідчить текст розповіді Костянтина Багрянородного про Гікію, якій як виняток за її подвиги громадянською общиною Херсонеса було обіцяно почесне поховання у межах міста (Const. Porph. De adm. Imp., 53). Лише в IX ст., коли за візантійського

імператора Лева VI Філософа (866—912 рр.) остаточно було скасовано закон про здійснення поховань поза міськими стінами, їх почали здійснювати в межах житлової забудови (Сорочан 2005, с. 1052). Отже, практика поховання виключно за межами міських стін, якої суворо дотримували в Херсонесі в епоху античності, суперечить висновку про наявність мавзолею на Північному березі, де були розташовані мармурові саркофаги, виявлені під час розкопок базиліки 1935 р. і біля неї. Опосередковано це підтверджують знахідки в кладках середньовічних будинків на Північному березі фрагментів надгробків II ст. н. е., які, безумовно, потрапили сюди з території некрополя і були використані як будівельний матеріал (Белов 1977, с. 44—46). Крім того, з огляду на численні цілі екземпляри, що походять із некрополів різних східносередземноморських центрів, відомо, що мармурові саркофаги всіх тих типів, до яких належать і херсонеські, виготовляли монолітними, з кришкою, яку приставляли окремо. Отже, перед тим, як потрапити в базиліку 1935 р., вони, ймовірно, вже були розбиті й їх не використовували за прямим призначенням.

Зважаючи на високий ступінь руйнації надгробних пам'ятників міського некрополя перших століть н. е., пошуки конкретного місця розміщення мармурових саркофагів пов'язані з певними труднощами. Проте, оскільки значну частину некрополя античного часу було розкопано в безпосередній близькості від міських стін вже понад 100 років тому, коло пошуків слід звзити до ділянок, досліджених переважно К.К. Косцюшком-Валюжиничем. Незважаючи на те, що нині цілком обґрунтовано можна критикувати методику розкопок того часу, якість залишеної К.К. Косцюшком-Валюжиничем польової документації дає змогу підкріпити наше припущення деякими вагомими аргументами.

Найцікавішими для нашого дослідження є ділянки розкопок біля південних і південно-східних стін, між власне стіною і протейхізмою. Тут, безпосередньо із зовнішнього боку міського оборонного муру, в 1904 р. було відкрито 5 «гробниць єгипетської кладки» у вигляді східчастих подіумів, складених із кам'яних плит і уламків надгробків IV—III ст. до н. е. (рис. 9). У деяких з них виявлено керамічні урни з прахом померлих і супровідний поховальний інвентар, датований першими століттями н. е. (Косцюшко-Валюжинич 1906, с. 67 і наст.).

З огляду на те що на території некрополя Херсонеса поки не відкрито жодних поховальних споруд, де могли бути розміщені мармурові саркофаги (АСХ 1978, с. 137; Зубарь 1982, с. 8—34), можна припустити, що їх також могли розташовувати на зазначеній ділянці некропо-

ля, вздовж дороги, що вела в місто по периболу, між основною стіною і протейхізною, можливо, на спеціально зведених підставах-подіумах, які слугували одночасно і місцем поховання, і надгробним пам'ятником.

Монументальні надгробні пам'ятники у вигляді окремо розташованих саркофагів спочатку були пов'язані з поховальною практикою населення Малої Азії, де вони відомі за масовими знахідками. У цьому регіоні пам'ятники у вигляді монолітних саркофагів, що стояли на високих подіумах, які часто мали додаткове архітектурне оформлення, є практично невід'ємною частиною міських некрополів доби еллінізму (див. напр.: Tuchelt 1979, S. 309 ff., Taf. 92, 4). У багатьох випадках мармурові саркофаги були частиною складної триярусної конструкції, оскільки самі вони, крім наявності подіуму-постаменту, слугували ще й базою для встановлення стели (Tuchelt 1979, S. 311—312, Abb. 2).

Практично в незмінному вигляді цей вид надгробних пам'ятників перейшов у поховальну практику перших століть н. е., отримавши новий імпульс розвитку як на території Малої Азії, так і в цілому в східних провінціях Римської імперії. Такі пам'ятники, датовані II—III ст., що в тому числі збереглися *in situ*, широко відомі на території римської провінції Віфінія-Понт (рис. 10) (Bechert 1999, S. 108, Abb. 136) та загалом у Малій Азії (Idil 1985, S. 100; пор.: Schweyer 2002, fig. 99, pl. 18, 22). У північному Єгипті також відомі надгробні пам'ятники перших століть н. е. у вигляді саркофагів, розміщених на постаментах (Daszewski 1992, p. 31, fig. 4).

Практика організації доріг, які вели до міських воріт і вздовж яких було встановлено монументальні саркофаги, безпосередньо пов'язана з проблемою просторової організації античного некрополя в цілому. У вирішенні цього питання не останню роль відіграла проблема з'ясування конкретного місця встановлення монументальних надгробних пам'ятників. Херсонес дає цікавий і поки єдиний у межах Північного Причорномор'я приклад послідовної зміни двох традицій, яких дотримувалися в просторовій організації його міського некрополя, характерних для класичного та елліністичного періодів, з одного боку, і перших століть н. е. — з іншого. Це насамперед стосується надгробних пам'ятників найрепрезентативніших груп, часто представлених привізними мармуровими екземплярами, які за традицією розміщували безпосередньо біля міських воріт.

На сьогодні встановлено, що просторова організація міського некрополя Херсонеса, що підходив безпосередньо до міських стін, починаючи з другої половини — кінця V — середини IV ст. до н. е. і практично до кінця елліністич-

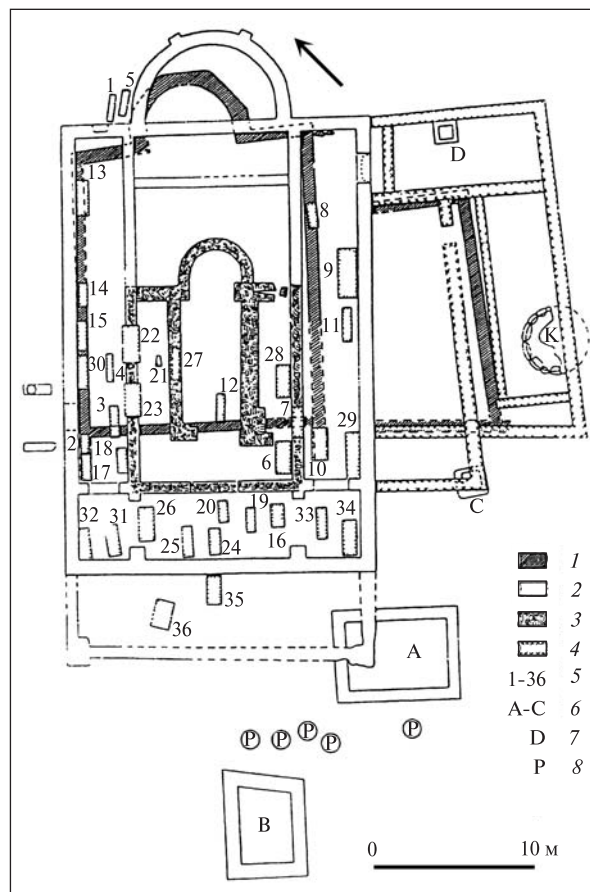

Рис. 8. Схематичний план комплексу «Базиліка 1935 р.», за І.В. Завадською: 1 — ранній храм і прибудови до нього; 2 — базиліка кінця VI — початку VII ст.; 3 — пізньосередньовічна каплиця; 4 — прибудови до базиліки; 5 — середньовічні могили; 6 — цистерни; 7 — купіль; 8 — піфоси

ного періоду, здебільшого ґрунтувалася на принципах, засвідчених для численних пам'яток материкової Греції і Східного Середземномор'я у цілому (Буйських 2005, с. 54 сл.; 2005а, с. 339 сл.). Це означає, що вздовж доріг, що вели до міських воріт, розміщувалася найбільш представницька частина міського некрополя, де було поховано знатних громадян та іноземців, які заслужили особливих почесностей. На штучно зведених терасах — периболах, які фланкували ці вулиці, встановлювали монументальні надгробні пам'ятники. Такі периболы збереглися на ділянці некрополя Північного берега (Буйських 2005б, с. 64—65) і в Південно-східному районі (Буйських 2005в, с. 147). Під час подальшого розширення міської території багато з них було розібрано (Антонова, Бабинов 1970, с. 248—249; Ryzhov 2003, p. 47).

Пам'ятники, відкриті К.К. Косцюшком-Валюжиничем біля південних міських стін, відбивають абсолютно іншу традицію організації найближчого міського некрополя. Основні закономірності її просторової організації склалися в античних містах Південної Італії. Незва-

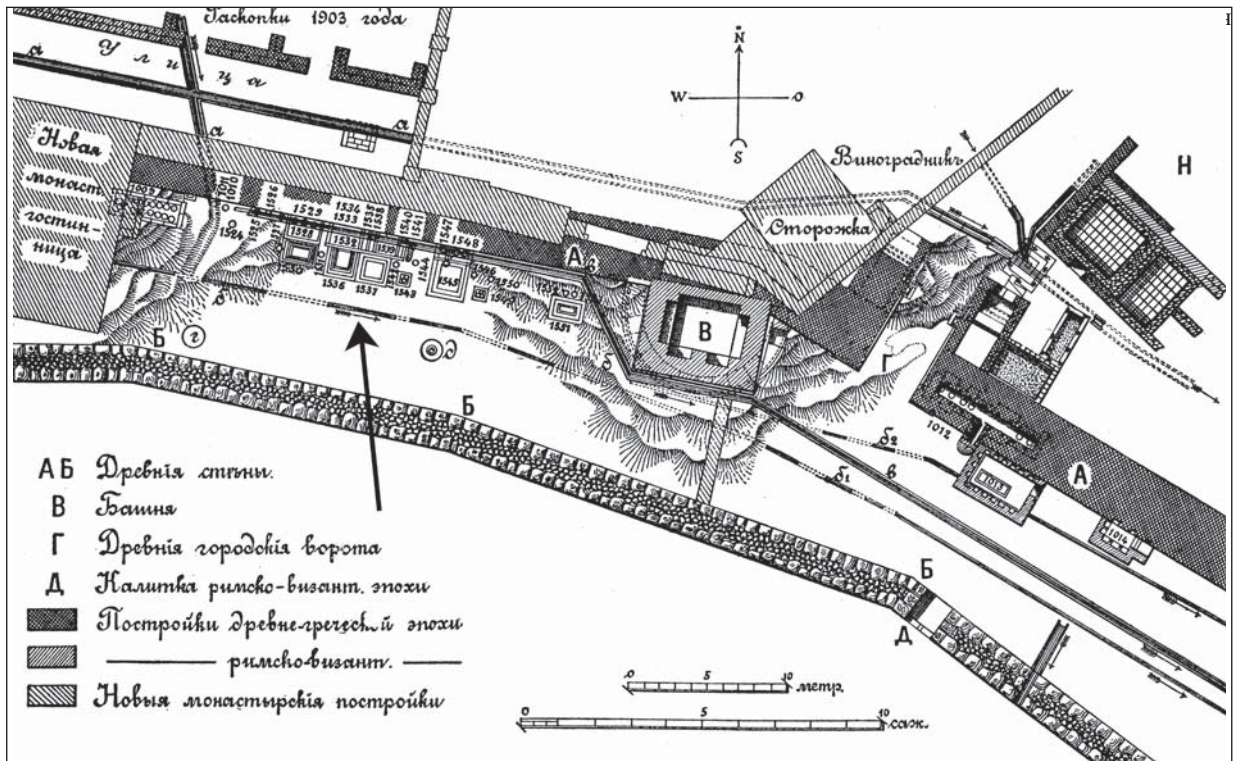

Рис. 9. Ділянка некрополя біля південних оборонних стін, за К.К. Косцюшком-Валужиничем

Рис. 10. Мармуровий саркофаг in situ. Провінція Віфінія-Понт, за Т. Bechert

жаючи на те, що і в їх основу було покладено загально-грецький принцип просторової організації території некрополя у вигляді фланкованих надгробними пам'ятниками доріг-алей, що вели в місто, сам підхід до зведення пам'ятників

був іншим. Найвиразніші зразки такої традиції дає некрополь Тарента елліністичного періоду. Значна кількість деталей (Klumbach 1937, Abb. 28—33), що збереглися, дає змогу стверджувати про різноманітність наземних поховальних склепів і мавзолеїв, розташованих уздовж доріг. З I ст. н. е. «поховальні вулиці» (Gräberstraßen) (Hesberg 1987, S. 45 ff.; 1992, S. 27 ff.) стали звичайною схемою просторової організації міських некрополів. Серед розмаїття надгробних пам'ятників слід виділити велику групу так званих почесних монументів, які були місцем поховання знатних і заслужених громадян і районом їх публічного шанування (Hesberg 1987, S. 121 ff.). Такі пам'ятники встановлювали вздовж доріг, як правило, безпосередньо біля міських воріт.

Слід зазначити, що мармурові саркофаги — не єдині пам'ятники, появу яких у некрополі Херсонеса Таврійського можна пов'язувати з трансформацією традицій організації міського некрополя. Крім них, до нового для Херсонеса типу поховальних пам'ятників, що з'явилися в перші століття н. е., слід віднести й колумбарії — так звані пристінні склепи 1013 і 1014 з нішами для встановлення поховальних урн (Белов 1927, с. 105 сл.), відкриті з зовнішнього боку 16-ї куртини (рис. 11, 12). Обидва типи розглянутих поховальних пам'ятників унікальні в межах усього Північного Причорномор'я, оскільки є безпосереднім свідченням наявності нових для регіону культурних традицій.

Аналогічну практику організації доріг, що вели в місто, вздовж яких встановлювали монументальні саркофаги, засвідчено на території некрополів перших століть н. е. в південно-західній частині Малої Азії, де близькі до херсонеських саркофаги з гірляндами і сідлоподібною кришкою були своєрідними наземними поховальними комплексами, які розглядали не лише як житла, а й як храми, зведені на честь героїзованих померлих (Machatschek 1967, S. 44).

Важко визначити, коли саме некрополь Херсонеса набув нових зовнішніх рис і були зруйновані, можливо навмисно, надгробні пам'ятники перших століть н. е., що відбивали язичницький пласт вірувань населення, а розбиті на окремі частини саркофаги використані знову в будівництві. Однак з огляду на досить пізню масову християнізацію населення Херсонеса, яку безпосередньо слід пов'язувати з церковним будівництвом, що розгорнулося на території міста наприкінці VI — на початку VII ст. (див.: Зубарь, Хворостяний 2000, с. 96—99; Сорочан 2005, с. 1026—1028), можна припустити, що це відбулося не раніше VI ст., коли почалося активне зведення християнських базилік, спорудження яких потребувало багато будівельного матеріалу. Поступова трансформація світогляду переважної більшості херсонеситів призвела до того, що в той час вже не вважалося злочином знищення чужих новому релігійному вченню язичницьких поховальних пам'ятників. Проте напевно чи між часом руйнування саркофагів, розташованих на території некрополя, і використання їх частин у будівництві минуло багато часу, інакше фрагменти мармурових саркофагів було б виявлено не в базиліці, зведеній наприкінці VI — на початку VII ст., а в раніших спорудах. Причому не виключено, що мармурові частини саркофагів використовували не лише як будівельні деталі, а й як матеріал для отримання вапна, ями для зберігання якого зафіксовано поблизу базилік 1932 і 1935 рр. (Белов 1936, с. 29—31; Сорочан 2005, с. 727). Отже, наявність фрагментів мармурових саркофагів, використаних як будівельний матеріал у базиліці 1935 р., певно, можна розглядати як ще одне опосередковане свідчення порівняно пізнього утвердження християнської релігії у Херсонесі (див.: Зубарь, Хворостяний 2000, с. 95—99).

Появу розглянутих вище надгробних пам'ятників у Херсонесі в II—III ст. н. е., безумовно, можна пов'язувати з включенням міста в сферу впливу Римської імперії, що неминуче мало при-

Рис. 11. Пристінні склепи 1013, 1014. Сучасний стан

Рис. 12. Внутрішній вигляд поховальної камери пристінного склепу 1013

вести до трансформацій у культурі його населення. Проте напевно чи це явище безпосередньо слід пов'язувати з процесом романізації. Імовірно, тут відбувся процес синкретизації суто римських рис і традицій еллінізму в єдину пізньоантичну культуру (пор.: Штаерман 1985, с. 10). Причому наведені дані засвідчують наявність досить близьких аналогій херсонеським саркофагам у некрополях Східних провінцій Римської імперії. Отже, використання таких споруд заможною частиною населення слід пояснювати впливом провінційно-римських традицій у поховальній архітектурі, а не безпосередньою романізацією в цілому грецького населення Херсонеса. У цьому, ймовірно, полягає одна зі специфічних особливостей розвитку культури цього центру в перші століття н. е., який протягом століть був тісно пов'язаний зі східною частиною імперії, де традиція використання саркофагів мала глибоке коріння.

Античная скульптура Херсонеса. Каталог. — К., 1976.

Антонова И.А., Бабинов Ю.А. Исследование 20-й куртины херсонесских оборонительных стен // АО 1969 г. — М., 1970. — С. 248—249.

- Белов Г.Д. Римские приставные склепы № 1013 и 1014 в Херсонесе // Хсб. — 1927. — Вып. 2. — С. 105—146.
- Белов Г.Д. Раскопки в Херсонесе в 1934 г. — Симферополь, 1936.
- Белов Г.Д. Отчет о раскопках в Херсонесе за 1935—1936 гг. — Симферополь, 1938.
- Белов Г.Д. Херсонесские рельефы // ВДИ. — 1940. — № 3—4. — С. 266—287.
- Белов Г.Д. Херсонесские саркофаги // Культура античного мира. — М., 1966. — С. 24—28.
- Белов Г.Д. Раскопки в Северном районе Херсонеса в 1968 г. // Херсонес Таврический. Ремесло и культура. — К., 1974. — С. 82—92.
- Белов Г.Д. Два фрагмента надгробных стел из Херсонеса // СГЭ. — 1977. — Вып. 42. — С. 44—46.
- Буйських А.В. Про один маловідомий тип надмогильних пам'яток некрополя Херсонеса Таврійського IV—III ст. до н. е. // Археологія. — 2005. — № 1. — С. 47—58.
- Буйських А.В. Градостроительство и архитектура // Херсонес Таврический в третьей четверти VI — середине I вв. до н. э. Очерки истории и культуры. — К., 2005а. — С. 307—344.
- Буйських А.В. О пространственной организации некрополя на Северном берегу Херсонеса // Хсб. — 2005б. — Вып. 14. — С. 59—70.
- Буйських А.В. К хронологии и атрибуции сооружений у юго-восточных ворот Херсонеса Таврического // Боспорские исследования. — 2005в. — Вып. 9. — С. 138—158.
- Гриневич К.Э. Мраморный Таманский саркофаг // ТСА РАНИОН. — 1928. — Т. 4. — С. 162—177.
- Диатроптов П.Д. Культ героев в античном Северном Причерноморье. — М., 2001.
- Завадская И.В. Проблема стратиграфии архитектурного комплекса «Базилика 1935 г.» в Херсонесе // МАИЭТ. — 1996. — Вып. 5. — С. 94—105.
- Завадская И.В. К дискуссии о религиозной принадлежности храма комплекса «Базилика 1935 г.» в Херсонесе // Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму. — Симферополь, 1999. — С. 52—60.
- Зубарь В.М. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — К., 1982.
- Зубарь В.М. О некоторых аспектах идеологической жизни населения Херсонеса Таврического в позднеантичный период // Обряды и верования древнего населения Украины. — К., 1990. — С. 61—84.
- Зубарь В.М. Хворостяний А.И. От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III — первая половина VI вв.). — К., 2000.
- Иванова А.П. Фрагменты мраморных саркофагов II—III вв. н. э. // СХМ. — 1963. — Вып. 3 — С. 19—25.
- Косцюшко-Валюжинич К.К. Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1904 г. // ИАК. — СПб., 1906. — Вып. 20. — С. 17—95.
- Косцюшко-Валюжинич К.К. Раскопки в Херсонесе // ОАК за 1904 г. — СПб., 1907. — С. 49—69.
- Оверман Э., Макленнан Р., Золотарев М.И. К изучению иудейских древностей Херсонеса Таврического // Археологія. — 1997. — № 1. — С. 57—63.
- Седикова Л.В. Базилика 1935 года // Wczesnobizantyjskie budowle sakralne Chersonozu Taurydzkiego. — Poznań, 2004. — С. 61—66.
- Сокольский Н.И. Античные деревянные саркофаги Северного Причерноморья // САИ. — 1969. — Вып. Г 1—17.
- Соломоник Э.И. К вопросу о населении Херсонеса // АДСВ. Социальное развитие Византии. — Свердловск, 1979. — С. 119—125.
- Сорочан С.Б. Византийский Херсон. Очерки истории и культуры. — Харьков, 2005.
- Стоянов Р.В. Некоторые аспекты хронологии и районирования херсонесского некрополя классического и эллинистического периода // Хсб. — 2003. — Вып. 12. — С. 165—186.
- Стржелецкий С.Ф. Античные памятники Херсонеса из раскопок 1950 г. // ВДИ. — 1951. — № 4. — С. 136—141.
- Шангин М.А. Некоторые надписи Херсонесского музея // ВДИ. — 1938. — № 3 (4). — С. 72—87.
- Штаерман Е.М. Введение // Культура древнего Рима. — М., 1985. — Т. 1. — С. 7—21.
- Якобсон А.Л. К изучению фресок южного нефа «Базилика 1935 г.» в Херсонесе // СА. — 1978. — № 2. — С. 96—104.
- Asgari N. The Stages of Workmanship of the Corinthian Capital in Proconnesus and its Export Form // Herz N., Waelkens M. (Ed.). Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade. — NATO ASI Series. — Serie E. — Applied Studies. — 1988. — Vol. 153.
- Bechert T. Die Provinzen des Römischen Reiches. Einführung und Überblick — Mainz, 1999.
- Daszewski W.A. Marina Al-Alamein 1991 // Polish Archaeology in the Mediterranean. — III. — Reports 1991. — Warsaw, 1992. — P. 29—38.
- Erdelyi G. A római köfaragas es köszobraszat Magyarországon. — Budapest, 1974.
- Grala K., Skoczyła J. Antyczne kamieniolomy Proconnesos. Zarys problematyki // Folia Praehistorica Posnaniensia. — 2002/2003. — Т. X/XI. — S. 313—328.

- Hesberg H.V.* Planung und Ausgestaltung der Nekropolen Roms im 2. Jh. n. Chr. // *Hesberg H. v., Zanker P.* (Hrsg.). Römische Gräberstraßen. Selbstdarstellung — Status — Standard. Kolloquium in München, 1985. — München, 1987. — S. 43—60.
- Hesberg H.V.* Römische Grabbauten. — Darmstadt, 1992.
- Fischer M.L.* Marble Studies: Roman Palestine and the Marble Trade (Xenia. — Hft 40.). — Konstanz, 1998.
- Idil V.* Likya Lahitleri. — Ankara, 1985.
- Klumbach H.* Tarentiner Grabkunst. — Reutlingen, 1937. —
- Koch G., Sichtermann H.* Römische Sarkophage. — München, 1982.
- Machatschek A.* Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien (Ergänzungshefte zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 2. Denkschriften der phil.-hist. Klasse der ÖAW Nr. 96). — Graz, Wien, Köln, 1967.
- Michailov G.* Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae. — Serdicae, 1970. — Vol. 1.
- Schweyer A.-W.* Les Lyciens et la mort. Une étude d'histoire sociale (Varia Anatolica—XIV). — Istanbul; Paris, 2002.
- Skoczylas J.* Użytkowanie surowców skalnych w Chersonesie Taurydzkim // *Wczesnobizantyjskie budowle sakralne Chersonesu Taurydzkiego.* — Poznań, 2004. — S. 209—241.
- Tuchelt K.* Das Grabmal des Scipio Nasica in Pergamon // *IstMitt.* — Bd. 29. — 1979. — S. 309—316.
- Turçan R.* Origines et sens de l'inhumation a l'époque Imperiale // *Rev. Studes anciennes.* — 1958. — T. 60. — № 3/4. — P. 323—347.
- Ryzhov S.* Excavations of Insula XXXVI at Chersonesos // *The Study of Ancient Territories. Chersonesos & Metaponto. 2003 Field Report.* — Austin, 2003. — P. 43—52.
- Ward-Perkins J. B.* Nicomedia and the Marble Trade // *BSR.* — Nr. 48. — 1980. — P. 23—69.
- Waelkens M.* Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage. Chronologie und Typologie ihrer Produktion. — Berlin, 1982.

Одержано 27.03.2007

В.М. Зубарь, А.В. Буйских

ЕЩЕ РАЗ О МРАМОРНЫХ САРКОФАГАХ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

Статья посвящена новой атрибуции фрагментов привозных мраморных саркофагов II—III вв. н. э. в качестве отдельно стоящих погребальных и надгробных памятников. Установлено, что находки саркофагов, изготовленных, вероятнее всего, на о-ве Проконнес в Мраморном море, прямо указывают, что Херсонес Таврический в первые века н. э. был включен в сферу обширной торговли мраморами, охватывавшую не только Средиземноморский, но и Черноморский бассейны. В результате анализа материалов раскопок некрополя высказано предположение, что наиболее вероятным местом установки саркофагов был участок городского некрополя, располагавшийся вдоль дороги, которая вела к городским воротам. Появление мраморных саркофагов в Херсонесе могло быть связано с включением города в сферу влияния Римской империи, что неизбежно должно было привести к определенным трансформациям в культуре его населения. Использование таких сооружений зажиточной частью населения следует объяснять влиянием провинциально-римских традиций в погребальной архитектуре, а не прямой романизацией в целом греческого населения Херсонеса. В это, вероятно, следует видеть одну из специфических особенностей развития культуры данного центра в первые века н. э., который был тесно связан с восточной частью империи, где традиция использования саркофагов имела глубокие корни.

V.M. Zubar, A.V. Buyskykh

ONCE MORE ABOUT MARBLE SARCOPHAGI OF TAURIC CHERSONESOS

The article presents the new attribution of fragmented imported marble sarcophagi of the 2nd—3rd c. AD as surface funeral monuments and tomb stones. It is determined that the finds of sarcophagi, produced most likely in the Proconnesos in the Sea of Marmara, directly indicate that Tauric Chersonesos belonged to the wide circle of marble trade. After the analysis of excavation materials from the necropolis the assumption is made that the most probable place for sarcophagi installation was a necropolis section situated along the road leading to the city gate. The appearance of marble sarcophagi in Chersonesos can be related with its integration into a sphere of influence of the Roman Empire. Their use by the prosperous habitants should be referred to the impact of Roman provinces' traditions in funeral architecture, but not to the direct Romanization of Greek on a whole habitants of Chersonesos. That should be probably viewed as one of the peculiarities in cultural development in the first cc. AD of this centre, which was closely related with the Eastern part of the Empire, where the tradition of using sarcophagi has its deep roots.